

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
педагогічний факультет
кафедра музичного мистецтва

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

Печенюк М. А.

«20» листопада 2020 р.

Дипломна робота магістрантки

з теми **«ФОРТЕПІАННІ КОНЦЕРТИ Л. БЕТХОВЕНА В
КОНТЕКСТІ МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ПОЕТИКИ»**

Виконала: магістрантка II курсу, ММ1-М19z
групи спеціальності 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)

Новіченко Юлія Петрівна

Керівник: **Боршуляк А. М.**, кандидат
мистецтвознавства, доцент

Рецензент: **Лаврентьєва Н. В.**, кандидат
педагогічних наук

**Кам'янець-Подільський
2020**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЖАНРУ ФОРТЕПІАННОГО КОНЦЕРТУ ТА ТВОРЧОСТІ Л. БЕТХОВЕНА	7
1.1. Природа і жанрові принципи форми концерту.....	7
1.2. Наукові підходи до типології жанру інструментального концерту.....	17
1.3. Особистість та творчість Л. Бетховена в дзеркалі музикознавчих досліджень.	24
1.4. Новаторські риси композиторського стилю Л. Бетховена в контексті світоглядів Просвітництва.	33
РОЗДІЛ 2. МУЗИЧНА ПОЕТИКА ФОРТЕПІАННИХ КОНЦЕРТІВ Л. БЕТХОВЕНА	44
2.1. Становлення жанру в ранніх фортепіанних концертах Л. Бетховена.....	44
2.3. Специфіка драматургії Третього фортепіанного концерту c-moll op. 37 Л. Бетховена.....	53
2.3. Поетика пізніх фортепіанних концертів Л. Бетховена.....	63
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Фортепіанна творчість Л. Бетховена протягом багатьох десятиліть залишається однією з найбільш затребуваних і улюблених сторінок світової фортепіанної музики, як з боку виконавців, так і слухацької аудиторії. У класі спеціального фортепіано твори Л. Бетховена є важливою частиною репертуару. Його музика завжди з любов'ю сприймається широкою публікою, до неї протягом усього творчого життя звертаються майстри виконавського мистецтва і, одночасно, вона є чудовою школою для молодих музикантів.

Підготовка висококваліфікованих фахівців музичного мистецтва, виховання особистості з добре розвиненим музичним мисленням – одна з найважливіших цілей діяльності педагога музиканта. Необхідно вчити слухати, відчувати і виконувати класичну музику, зокрема творчу спадщину Л. Бетховена, формувати її розуміння, адже вона існує поза часом і простором.

Для того щоб проникнути в таємний світ Л. Бетховена, внутрішньо пережити, досягнути його думки, відчути піднесений дух, необхідно ґрунтовно вивчати творчість композитора. Й тоді фортепіано зазвучить як орган, скрипка, літаври, заспіває, підносячи весь цей світ з царства нотних знаків на яскраве світло. Адже Л. Бетховен значно розширив межі фортепіанної музики, збагатив її героїчними образами й філософськими роздумами, спираючись на стиль видатних попередників. Особливе місце в творчості композитора займають фортепіанні концерти, які за словами Б. Гнілова є «прірвою красивої музики» [27].

Фортепіанний жанр концерту став для багатьох виконавців «перепусткою» на престижні концертні майданчики і стимулював зростання їхньої популярності серед професіоналів та любителів. У цьому сенсі концерт для фортепіано з оркестром виявляє здатність до здійснення «надособистісних» (Б. Гнілов) всеосяжних поворотів в долі музичного мистецтва в цілому, інтенсифікації впливу на слухача в основні історичні періоди в яких відбулося становлення

гомофонного мислення і автономізація музичного інструменталізму, поява та удосконалення нового інструментарію, актуалізація особистісного начала тощо. Органічне поєднання композиторсько-імпровізаційної та виконавсько-віртуозної інструментальної складових наділяють концерт надзвичайною історико-художньою місією.

На сучасному етапі розвитку українського фортепіанного виконавства упевнено продовжують звучати на професійних та учбових сценах фортепіанні концерти Л. Бетховена. Вони, входячи в концертний репертуар практично кожного сучасного піаніста, з одного боку, вказують на рівень професійної виконавської майстерності музиканта, з іншого – актуалізують питання про індивідуальне прочитання образно-змістовної, структурно-композиційної, фактурно-інтонаційної сторін творів композитора.

Актуальність дослідження зумовлена наявністю проблеми розуміння і художньої інтерпретації фортепіанних концертів Л. Бетховена, протиріччям між потребою в теоретичному осмисленні поезики фортепіанної творчості Л. Бетховена та сучасним станом вивченості даного питання.

Проблеми фортепіанного мистецтва постійно перебували в центрі дослідницької уваги, й теорія фортепіанного виконавства, яка сформувалася до сьогодення часу постає поруч із самостійними науковими концепціями, що присвячені питанням інтерпретації творів, їх стильовому аналізу, проблемам теоретичного узагальнення і систематизації практичних спостережень.

Жанр інструментального концерту активно досліджується музичними вченими Б. Асаф'євим [9], А. Бурелем [18, 19], Б. Гніловим [27, 28, 29], В. Дельсоном [32], В. Конен [46], І. Кузнєцовим [49, 50], О. Мургою [63], Л. Раабеном [73, 74, 75], А. Соловцовою [83], М. Таракановим [87], Я. Торган [88], Ю. Хохловим [95].

Питання фортепіанної гри в її теоретичному й історичному аспектах, музичної поезики розкриваються в працях С. Аверінцева [2], О. Алексєєва [5], М. Друскіна [34, 35], Д. Дятлова [36], Л. Гаккеля [26], Є. Назайкінського [64, 65], Г. Нейгауза [66], Е. Сімонянц [82], С. Фейнберг [91].

Наукові доробки, безпосередньо пов'язані з вивченням творчості Л. Бетховена – А. Альшванга [6], М. Друскіна [34], Е. Ерріо [98], К. Келера [42], Л. Кирилліної [43, 44, 45], О. Меркулова [56], Р. Роллана [78], В. Плунгяна [70], Е. Фішера [92], Н. Фішмана [93] тощо.

Незважаючи на численну кількість наукових доробок в галузі фортепіанного мистецтва, проблема музичної поетики фортепіанних концертів Л. Бетховена виявилася маловивченою, що й пояснює актуальність і наукову перспективність даного дослідження та потребує більш детального вивчення.

Мета дослідження – виявити властивості музичної поетики фортепіанних концертів Л. Бетховена.

Для досягнення мети дослідження було визначено такі **завдання**:

- дослідити природу і жанрові принципи форми концерту;
- проаналізувати наукові підходи до типології жанру інструментального концерту;
- розглянути особистість та творчість Л. Бетховена в дзеркалі музикознавчих досліджень;
- розкрити новаторські риси композиторського стилю Бетховена;
- дослідити поняття «поетика» в музикознавстві;
- проаналізувати фортепіанні концерти Л. Бетховена в контексті музичної поетики.

Об'єкт дослідження – фортепіанна творчість Л. Бетховена.

Предметом дослідження – жанрова специфіка фортепіанного концерту в творчості Л. Бетховена.

Методологічна основа. У роботі використовуються загальнонаукові і спеціальні методи, серед яких – естетичний, важливий для розкриття образно-сміслового змісту музики, історико-культурологічний, необхідний для виявлення закономірностей розвитку жанру концерту; структурно-функціональний, введений для вивчення композиційних і жанрових особливостей музики; жанрово-стильової, застосований для виявлення особливостей функціонування концертного жанру в контексті індивідуальних

стильових установок Бетховена; компаративний, використаний для виявлення подібності і відмінностей жанру фортепіанного концерту в творчості Бетховена. Важливими постають музично-текстологічний, аналітичний музикознавчий та виконавський підходи.

Практичне значення дослідження визначається його спрямованістю на потреби виконавської і методико-теоретичної діяльності сучасних піаністів. Матеріали роботи можуть бути використані на індивідуальних заняттях по класу спеціального фортепіано у навчальних музичних закладах, а також на уроках музичного мистецтва загальноосвітніх шкіл під час вивчення творчості віденських класиків, зокрема творчості Л. Бетховена.

Апробація результатів дослідження. Основні положення були представлені на конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка за підсумками НДР в 2019-2020 навчальному році.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків, списку використаної літератури, додатків.

ВИСНОВКИ

Відповідно до визначеної мети, поставлених завдань, основних положень і результатів дослідження жанру фортепіанного концерту Л. Бетховена сформульовано наступні висновки.

Жанр концерту – один із старовинних жанрів європейської музики. Він забезпечує спадкоємність сольної-інструментальної академічної музики вже більше трьох століть. Поняття «концерт» вперше застосоване в музичному вжитку в XVI столітті. Його виникнення пов'язане із становленням гомофонного стилю в музиці, де композитори намагалися підкреслити головну роль мелодії, що виконувалася солюючим інструментом.

Етимологія слова «концерт» пов'язана з італійським «concertare» («погодитися», «дійти згоди») або з латинським «concertare» («суперничати», «боротися»), тому взаємодіючи в концерті соло інструменту і оркестру містять елементи «партнерства» й «суперництва». Традиційно, концерт визначають як одночастинний або багаточастинний музичний твір для одного або декількох соло інструментів та оркестру. Історично склалися в концертному жанрі п'ять відносно самостійних типів: 1) старовинний концерт; 2) класичний концерт; 3) романтичний концерт; 4) концерт XX століття; 5) концерт епохи постмодерну.

Встановлено, що починаючи з XVII століття, жанр концерту видозмінюється, зокрема його будова, форма, засоби виразності, техніка виконання, зміст тощо. Віденські класики стали творцями інструментального концерту нового типу, в якому затверджується строгий нормативний трьохчастинний цикл, з підкресленням першої частини – сонатного Allegro. Драматургія жанру класичного фортепіанного концерту стає схожою до театральної дії, в якій музична ігрова логіка виступає як логіка ігрових ситуацій, що дозволяє засобами концертного жанру реалізувати складну драматургію і прихований авторський підтекст. Фортепіанний концерт проходить складний

історичний шлях та виробляє власні жанрові принципи: ігрову логіку, віртуозність, імпровізаційність, змагання, концертну форму.

В музикознавчій науковій думці розрізняють два основні підходи до типології концерту: перший опирається на методи розвитку музичного матеріалу (Л. Раабен виділяє віртуозний і симфонізований концерт), другий – співвідношення соліста й оркестру (Ю. Хохлов). І. Кузнецов виокремлює три типи взаємин соліста і оркестру: паритетний (біцентричний); домінантно-сольний; домінантно-оркестровий (або «концерт-симфонія»). Л. Бетховен (Фортепіанний концерт №3, 1800 рік) зблизив концерт з симфонією в ідейно-образному плані, що виразилося в глибині художньої концепції, значущості змісту.

Як показав огляд музикознавчих джерел, присвячених вивченню особистості, життя і творчості Л. Бетховена, на науковій карті музичної культури вони розташовані вкрай нерівномірно. У країнах Західної Європи знання про композитора постійно поповнюються новими спостереженнями і фактами, що свідчить про невгасаючий інтерес до його спадщини. Навпаки, в українському дослідницькому середовищі увага до нього досить обмежена. Більш того, розпорошеність аналітичної інформації, епізодичність звернення до творчості Л. Бетховена, не сприяють формуванню наукової традиції з властивою їй наступністю, системністю, багатоаспектністю напрямків. Не існує сучасної повномасштабної наукової історичної монографії про Бетховена українською мовою, також й відсутні переклади на українську мову найбільш важливих зарубіжних праць подібного профілю.

Новаторські риси композиторського стилю Л. Бетховена проявилися в поєднанні класичного і романтичного періодів розвитку музичного мистецтва. Використовуючи чіткі класичні форми, композитор став основоположником нових тенденцій, які визначили подальший розвиток музики. Л. Бетховен першим використав прийом «конфліктного симфонізму»; розширив до межі діапазон звучання фортепіано; переносив мелодію в низькі регістри; використовував масивні акорди; збагатив педальну техніку.

Бетховен привніс в форму концерту «поетичну ідею», яка зумовила ще більшу злитість партій фортепіано та оркестру. За допомогою методу симфонічного розвитку композитор об'єднує полярні стани – боротьбу пристрастей і спокій споглядання, патетику і ліризм тощо. Змінює драматургічну функцію перших частин циклу, в яких встановлюється образно-емоційна спрямованість змісту і форми твору.

Дослідивши поняття «поетика», ми приходимо до висновку, що відсутній єдиний підхід до розгляду феномена поезики в музикознавчому контексті. Воно належить до числа міждисциплінарних понять і широко використовується в галузях гуманітарного знання. Поняття музичної поезики здатне розкрити специфіку музичного мистецтва, виявити глибинні пласти змісту музичного твору, особливості його стилістики і композиції, авторську своєрідність художньої реалізації задуму.

Відповідно до даного розуміння поезики проаналізовано фортепіанні концерти Л. Бетховена. Слідуючи традиції, композитор писав фортепіанні концерти для власних академій, які сам виконував. Його перу належить сім інструментальних концертів. Бетховен намагався наблизити даний жанр до симфонії, надаючи великого значення ідеї кожного твору, різноманітності образів та тематичній розробці.

Другий фортепіанний концерт (B-dur, op. 19) був найбільш раннім з віденських концертів Бетховена. Більшість тем витримані в моцартівському дусі, фортепіанна партія збагачена ювелірно відточеною дрібною технікою, а не потужними «силовими» прийомами, якими славилася гра Бетховена.

Перший концерт op. 15 (C-dur), завершений в 1798-1800 роках, з трьома різними каденціями Бетховена до першої частини, на відміну від першого характеризується більш помпезним характером, що досягається завдяки повнішому «симфонічному» складу оркестру. Він наближається до Бетховенської Першої симфонії, задум котрої виникає в той час.

Третій фортепіанний концерт c-moll op. 37, вперше виконаний в бетховенській академії в 1803 році, став досить популярним. Музичні критики

писали, що він був найвищим творінням серед тих, які були написані всіма майстрами в даному жанрі. Концерт завершений в рік Гейлігенштадського заповіту – в рік переборення особистих страждань і усвідомлення нових творчих завдань. Композитор обирає тональність – c-moll, до якої часто звертається щоб передати героїко-трагічні, мужні, пристрасні образи.

Четвертий фортепіанний концерт G-dur op. 58 став останнім, в якому сольну партію на прем'єрі грав сам Бетховен в 1807 році. Він є найбільш ліричним серед інших бетховенських фортепіанних концертів з надзвичайно вражаючою другою частиною, форма якої схожа із оперною сценою, що складається з ряду речитативів і аріозо. Така форма була продиктована програмним задумом та асоціювалася із діалогом глюківського Орфея і фурій. Фортепіано асоціюється з образом Орфея та відіграє роль і співака, і його ліри. Бетховен по-особливному ставився до опери Глюка й міфу про Орфея, адже під час роботи над концертом композитор позував художнику Й. Мелеру для свого портрета у вигляді «нового Орфея», та вів боротьбу за руку і серце Жозефіни Дейм, що асоціювалася у нього з історією про Орфея й Еввідіку.

П'ятий концерт Es-dur op. 73 став найбільшим твором Л. Бетховена для соло інструменту з оркестром. Завдяки своїм масштабам, величому характеру його музики і захоплюючій віртуозності фортепіанної партії у зарубіжній літературі за ним закріпилася назва «Імператор» (Emperor). Концерт відображає історичну атмосферу тих бурхливих, тривожних років та в узагальненому вигляді показує діалектику боротьби, героїку звершень, багатство духовного світу мужньої особистості.

Шостий фортепіанний концерт (D-dur) залишився незавершеним, оскільки сам композитор розцінив його як «повторення пройденого».

Таким чином, фортепіанні концерти Л. Бетховена стали «новим словом» в історії жанру, «симфоніями» для фортепіано з оркестром, але із збереженням специфіки жанру, зокрема, віртуозного начала. Вони міцно увійшли в педагогічно-виконавську практику піаністів різних ступенів майстерності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдоков Ю. Музыкальная поэтика хореографии: пластическая интерпретация музыки в хореографическом искусстве : дис. ... канд. Искусств. 17.00.01. Москва, 2009. 192 с.
2. Аверинцев С.С. Поэтика ранневизантийской литературы. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2004. 480 с.
3. Адаева Е. С. Становление романтического фортепианного концерта в творчестве И.-Н. Гуммеля, Дж. Фильда, И. Мошелеса. *Научные труды Белорусской государственной академии музыки*. Вып. 22. Минск : Белорусская государственная академия музыки, 2010. С. 172–181.
4. Айси. Концертность как стилевая парадигма фортепианного творчества С. Прокофьева : дис. ... канд. искусствовед. 17.00.03. Одесса, 2016. 204 с.
5. Алексеев А. Д. История фортепианного искусства. Ч. 2. Москва : Музыка, 1967. 285 с.
6. Альшванг А. Людвиг ванн Бетховен. Очерк жизни и творчества. Москва : Сов. композитор, 1971. 560 с.
7. Антонова Е. Г. Жанровые признаки инструментального концерта и их претворение в предклассический период : автореф. дис. ... канд. искусствовед. : спец. 17.00.02. Киев, 1989. 20 с.
8. Арановский М. Текст как междисциплинарная проблема. *Музыкальный текст: структура и свойства*. Москва : Композитор, 1998. URL: <http://www.opentextnn.ru/music/Perception/?id=1101> (дата звернення: 22.11.2019).
9. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Изд. 2-е. Москва : Музыка, Ленингр. отд., 1971. 373 с.
10. Бабаян Н. Х. Новаторские черты стиля Л.Бетховена. URL: <https://narkompros.ru/metodicheskie-materialy/309-novatorskie-cherty-stilja-lbethovena.html> (дата звернення: 15.02.2020).
11. Бадура-Скода Е. Интерпретация Моцарта. Москва : Музыка, 1972. 373 с.

12. Байкиева Р. Герой как категория музыкальной поэтики в пьесах детского фортепианного репертуара : дисс. ... канд. искусств. 17.00.02. Уфа, 2010. 280 с.
13. Беличенко Н. Структурная поэтика музыкального произведения (на материале музыки современных композиторов 80-х годов) : дисс. ... канд. искусств. 17.00.02. Москва, 1992. 161 с.
14. Біла К. С. Жанрово-стильова модель інструментального концерту та концепційні засади композиторської інтерпретації (на прикладі творів Л. М. Колодуба) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. 17.00.03. Київ, 2011. 16 с.
15. Большая советская энциклопедия / гл. ред. Б. А. Введенский. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : БСЭ, 1954. Т. 28. 664 с.
16. Бондаренко М. В. Каденция солиста в фокусе взаимодействия композиторского и исполнительского творчества (на материале западноевропейского фортепианного концерта XIX века) : дис. ... канд. искусствовед. 17.00.03. Харьков, 2008. 209 с.
17. Боршуляк А. М. Феномен символіки пасіонності епохи бароко та романтизму : монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний ун-т, 2012. 224 с.
18. Бурель А. В. Инструментальные концерты К. Сен-Санса в контексте французской жанровой традиции XIX – начала XX века : дисс. ... канд. искусств. 17.00.03. Харьков, 2017. 225 с.
19. Бурель А. В. Скрипичные концерты К. Сен-Санса в русле творческого стиля композитора. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств*. Челябинск, 2015. № 3 (43). С. 102–106.
20. Буркхардт Я. Культура Италии в эпоху Возрождения. Москва : Интрада, 2001. 544 с.
21. Бычкова Н. В. Понятие поэтики в музыкознании. *Весці беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі*. 2006. №9. С. 68–71.

22. Вайдман П.Е. Архив П. И. Чайковского: текстологические и биографические исследования (творчество и жизнь). Науч. доклад ... д-ра искусствовед. Москва, 2000.
23. Вахранёв Ю. Исполнение музыки (поэтика). Харьков : ХИИ им. И. П. Котляревского, 1994. 336 с.
24. Virtuoz. *Музыкальная энциклопедия*. 1973. Т. 1. URL: <http://www.musenc.ru/html/v/virtuoz.html> (дата звернення: 15.05.2020).
25. Вспоминая Бетховена. Биографические заметки Франца Вегелера и Фердинанда Риса. Москва : Классика-XXI, 2001. 217 с.
26. Гаккель Л. Е. Фортепианная музыка XX века : очерки. Ленинград : Советский композитор, 1990. 288 с.
27. Гнилов Б. Монополистический музыкальный жанр в функции культурного «тарана» (заметки о фортепианном концерте). *Общественные науки и современность*. 2006. N 1. С. 160–167.
28. Гнилов Б. Музыкальное произведение для фортепиано с оркестром как жанрово-композиционный феномен (классико-романтическая эпоха) : автореф. дис. ... д-ра искусствовед. 17.00.02. Москва, 2008. 50 с.
29. Гнилов Б. Фортепианно-оркестровая композиция в свете личностной концепции культуры. *Развитие личности: для профессионалов науки и практики*. Москва: Народное образование, 1997. С.70–83.
30. Гофман Э.Т.А. Инструментальная музыка Бетховена. URL: <https://www.beethoven.ru/node/528> (дата звернення: 15.02.2020).
31. Грундман Г. Как Бетховен пользовался педалью. *Как исполнять Бетховена* : учеб.-метод. пособие. М. : Классика-XXI, 2007. С. 26–68.
32. Дельсон В. Фортепьянные концерты С. Прокофьева. Москва : Советский композитор, 1961. 54 с.
33. Довжинець І. Бетховенські симфонії у фортепіанних перекладеннях. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. Вип. 45. Бетховен – terra incognita. Харків : Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2015. С. 146–160.

34. Друскин М. С. Фортепианные концерты Бетховена. Москва : Советский композитор, 1973. 88 с.
35. Друскин М. С. Фортепианные концерты Моцарта. Изд. 2-е. Москва : Музгиз, 1959. 63 с.
36. Дятлов Д. Исполнительская интерпретация фортепианной музыки: теория и практика : автореф. дис. ... д-ра искусствовед. 17.00.02. Ростов-на-Дону, 2015. 35 с.
37. Ермолович О. Феномен полистилистики в художественной культуре XX века. *Человек. Культура. Общество* : Тезисы докладов I Междунар. научн. конф. Минск : БГУ, 2004. С. 30–32. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/46549/1> (дата звернення: 10.03.2020).
38. Єрґієв І. Артистичний універсум музиканта-інструменталіста кінця ХХ–початку ХХІ століття : дис.... доктора мистецтв. 17.00. 03. Київ, 2016. 454 с.
39. Зав'ялова О. Музична поетика віолончельних сонат Ю. Іщенка. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Київ, 2012. Вип. 94 : Юрій Іщенко та сучасний музичний простір. С. 145–163.
40. Зуев С. Бетховен без Бетховена. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. Вип. 45. Бетховен – terra incognita. Харків : Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2015. С. 99–110.
41. Кашкадамова Н. Мистецтво виконання музики на клавішно-струнних інструментах : навчальне видання. Тернопіль. : СМП «Астон», 1998. 300 с.
42. Келер, К.-Х. «Прожить тысячу жизней!» : по страницам разговорных тетрадей Бетховена. Москва : Музыка, 1986. 255 с.
43. Кириллина Л. В. Бетховен. Жизнь и творчество: в 2 т. Москва : Московская консерватория, 2009. Т. 1. 536 с.
44. Кириллина Л. В. Бетховен. Жизнь и творчество: в 2-х т. Москва : Московская консерватория, 2009. Т 2. 590 с.
45. Кириллина Л. Классический стиль в музыке XVIII – начала XIX века. Ч. 3 : Поэтика и стилистика. Москва : Композитор, 2007. 376 с.

46. Конен В. История зарубежной музыки : учебник. Москва : Музыка, 1981. Вып. 3-й. 534 с.
47. Корто А. О фортепианном искусстве. Москва : Музыка, 1965. 363 с.
48. Кравец Н. Я. Инструментальные концерты Прокофьева : дис. ... канд. искусствовед. 17.00.02. Москва, 1999. 240 с.
49. Кузнецов И. К. Теория концертности и ее становление в русском и советском музыкознании. *Вопросы методологии советского музыкознания*. Москва : Моск. гос. консерв. им. П. И. Чайковского, 1981. С. 127–157.
50. Кузнецов И. К. Фортепианный концерт в истории и теории жанра : автореф. дис. ... канд. искусствовед. 17.00.02. Москва, 1980. 25 с.
51. Лобанова М. Концертные принципы Д. Шостаковича в свете проблем современной диалогистики. *Проблемы музыкальной науки*. Москва : Советский композитор, 1985. Вып. 6. С. 110–129.
52. Лю Нань. Особенности поэтики и проблема интерпретации вокального цикла Модеста Мусоргского «Песни и пляски смерти». *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*. Харків, 2017. Вип. 3. С. 92–100.
53. Мазель Л. А. Строение музыкальных произведений. Москва : Музыка, 1979. 536 с.
54. Максимов Е. И. Фортепианное творчество Бетховена в рецензиях его современников. Москва : Прест, 2001. 84 с.
55. Маргулис В. И. Об интерпретации фортепианных произведений Бетховена: учебно-методическое пособие. Москва : Музыка, 1991. 75 с.
56. Меркулов А. «Эпоха уртекстов» и редакции фортепианных сонат Бетховена. *Как исполнять Бетховена*. Москва : Классика XXI, 2007. С. 163–194.
57. Михайлов М. К. К проблеме стилевого анализа. *Этюды о стиле в музыке : Статьи и фрагменты*. Ленинград : Музыка, 1990. С. 66–91.
58. Михайлов М. К. Музыкальный стиль в аспекте взаимоотношения содержания и формы. *Этюды о стиле в музыке : Статьи и фрагменты*. Ленинград : Музыка, 1990. С. 39–65.

59. Михайлов М. К. О классицистских тенденциях в музыке XIX– начала XX века. *Этюды о стиле в музыке : Статьи и фрагменты*. Ленинград : Музыка, 1990. С. 190–227.
60. Москаленко В. Г. Теоретичний та методичний аспекти музичної інтерпретації : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознав. 17.00.02. Київ, 1994. 25 с.
61. Музыка Французской революции XVIII века. Бетховен. Москва : Музыка, 1967. 443 с.
62. Музыкальный энциклопедический словарь / гл. ред. Г. В. Келдыш. Москва : Сов. энцикл., 1990. 672 с.
63. Мурга О. Л. Принцип віртуозності в російській художній культурі другої половини XIX– поч. XX ст. та еволюція жанру російського романтичного фортепіанного концерту : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. 17.00.03. Київ, 2003. 18 с.
64. Назайкинский Е. Логика музыкальной композиции. Москва : Музыка, 1982. 320 с.
65. Назайкинский Е. Стил ь и жанр в музыке: учебное пособие для вузов. Москва : ВЛАДОС, 2003. 248 с.
66. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры. Записки педагога. Москва : Дека-ВС, 2007. 332 с.
67. Овсянникова-Трель О. Національна ідея німецької музики у творчості композиторів XVIII – XX століть: автореф. дис. ... канд. мист. 17.00.03. Одеса, 2007. 15 с.
68. Очеретовська Н. Бетховенські традиції в творчості композиторів Харкова. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. Вип. 45. Бетховен – terra incognita. Харків : Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2015. С. 23–34.
69. Письма Бетховена: 1817–1822 / составители Н. Л. Фишман и Л. В. Кириллина. Москва : Музыка, 1986. 636 с.

- 70.Плунгян В. Современные аспекты и методические подходы в изучении творчества Бетховена. Ташкент : Редакционно-издательский отдел Государственной консерватории Узбекистана. 2007. 54 с.
- 71.Поліщук А. Поняття «поетика» у контексті музикознавства. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2013. Вип. 105 : На скрижалях музичної історії: українська музика та культурний процес. На пошану Маріанни Давидівни Копиці. С. 154–165.
- 72.Прищепя Н. А. Фортепианный концерт: история, теория вопроса. URL: <http://fki.lgaki.info/2017/04/19/н-а-прищепя-фортепианный-концерт-ист/> (дата звернення: 15.02.2020).
- 73.Раабен Л. Н. Концерт. *Большая Советская Энциклопедия* : в 30 т. Москва : Советская Энциклопедия, 1973. Т. 13. С. 95.
- 74.Раабен Л. Н. Концерт. *Музыкальная энциклопедия* : в 6 т. Москва : Советская Энциклопедия, 1974. Т. 2. С. 922–925.
- 75.Раабен Л. Н. Советский инструментальный концерт. Москва : Музыка, 1967. 307 с.
- 76.Розанов И. В. От клавира к фортепиано: Из истории клавишных инструментов. Санкт-Петербург : Лань, 2001. 447 с.
- 77.Розеншильд К. К. История зарубежной музыки: до середины 18 века. Изд. 3-е, испр. и доп. Вып. 1. Москва : Музыка, 1973. 375 с.
- 78.Роллан Р. Жизнь Бетховена. Жизнь Микеланджело. Москва : Т8 RUGRAM, 2019. 266 с.
- 79.Руденко Н. Работа над произведениями Л. Бетховена в классе Р. С. Горовиц: в поисках истинности стиля. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. Вип. 45. Бетховен – terra incognita. Харків : Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2015. С. 130–146.
- 80.Рябуха Н. Звукообраз как концепт в позднем фортепианном творчестве Л. Бетховена. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики*

- освіти*. Вип. 45. Бетховен – terra incognita. Харків : Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2015. С. 171–186.
81. Савицька Н. В. Вікові аспекти композиторської життєтворчості : авторефер. дис. ... д-ра мистецтвознав. 17.00.03. Київ, 2010. 36 с.
82. Симонянц Е. Токкатно-ударная трактовка рояля в фортепианных концертах отечественных композиторов второй половины XX – начала XXI столетий : автореф. дис. ... канд. искусствовед. 17.00.02. Москва, 2014. 24 с.
83. Соловцов А. Концерт. Москва : Музгиз, 1959. 43 с.
84. Стахевич Г. О. Фортепіанний концерт першої половини XIX століття : австро-німецькі традиції. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*. Харків : Харківська держ. академія дизайну і мистецтв, 2018. № 1. С. 84–89.
85. Стахевич Г. О. Фортепіанний концерт у творчості Фердинанда Риса (до 185-річчя написання Дев'ятого концерту ор. 177). *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Київ, 2018. № 3 (40). С. 39–50.
86. Стахевич Г. О. Фортепіанний концерт XVIII-XIX століть: стильові трансформації жанру. *Young Scientist*. № 6 (58) June, 2018. С. 87–91.
87. Тараканов М. Е. Инструментальный концерт. Москва : Знание, 1986. 56 с.
88. Торган Я. Э. Фортепианные концерты Брамса в свете эволюции данного жанра в первой половине XIX века : автореф. дис. ... канд. искусствовед. 17.00.02. Київ, 1978. 24 с.
89. Туровська Н. А. Ранній період композиторської творчості як феномен еволюційного процесу : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. 17.00.03. Львів, 2009. 19 с.
90. Уварова Л. В. К проблеме изучения стилистических особенностей творчества Людвига Ван Бетховена. *Фортепианное наследие композиторов венской школы: история, педагогика, интерпретация*: сб. мат. I Всерос. научн.-практ. конф. Белгород : БГИИК, 2018. С. 134–138.
91. Фейнберг С. Е. Пианизм как искусство. Москва : Музыка, 1969. 598 с.
92. Фишер Э. Фортепианные произведения Бетховена. *Как исполнять Бетховена*. Москва : Классика XXI, 2007. С. 9–12.

93. Фишман Н. Л. Этюды и очерки по бетховениане. Москва: Музыка, 1982. 264 с.
94. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня. Москва : Прогресс, 1992. 464 с.
95. Хохлов Ю. Н. Советский скрипичный концерт. Москва : Музгиз, 1956. 232 с.
96. Чернявська М. Піаністичні дуелі Л. Бетховена і його сучасників-віртуозів. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. Вип. 45. Бетховен – terra incognita. Харків : Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2015. С. 59–70.
97. Чуприна Н. Стилiстика бiдермайера в фортепiаннiй творчостi ХIХ столiття: автореф. дис. ... канд. мист. 17.00.03. Одеса, 2013. 15 с.
98. Эррио Э. Жизнь Бетховена. Пер. с фр. Г. Эдельмана. Москва : Музыка, 1968. 356 с.
99. Jander Owen. «Let Your Deafness No Longer Be a Secret – Even in Art: Self-Portraiture and the Third Movement of the C-Minor Symphony». *Beethoven Forum*, №8 (1). 2008. P. 25–70.
100. The New Grove Dictionary of Music and Musicians. In 20 volumes. London, 1972–1980.
101. Wörner K. H. Geschichte der Musik : ein Studien- und Nachschlagebuch. Goettingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1993. 694 S.